

Tyrania a kríza elit

<https://doi.org/10.34739/clit.2024.18.02>

Tyranny and the crisis of the elites

Abstract: The article is based on Ján Jessenius's work *Against Tyrants* (2019). At the beginning, the author examines Jessenius's political activity primarily during his stay in Prague, the causes and consequences of his unsuccessful attempt to gain a position at the court of the Habsburgs in the context of government-enforced centralism and Catholicism. *Against Tyrants* is analysed from the perspective of confrontation of the estates and absolutist model of the state. The author also examines the cultural and legislative background of the text, and above all the idea of the legal right to resist the king, which led to Jessenius's execution as a rebel and an opponent of the king. The conclusion offers an update of the contextual metaphor of the tyrant by deed in relation to the toxicity of authority and the crisis of the elites.

Keywords: *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, *Against Tyrants*, Jan Jessenius, authority, elites, crisis

V roku 2019 bol vďaka českému prekladu Kateřiny Šolcovej prvýkrát pre nelatinsky čítajúcich sprístupnený spis *Proti tyranom*, ktorého autorom je Ján Jesenský, mnohým azda známejší pod latinským menom Jessenius (1566-1621). Istotne si ho mnohí spojíme s postom rektora Karlovej univerzity a najmä s vykonaním prvej verejnej pitvy, ktorá sa konala na rohu dnešných pražských ulíc Karolíny Světlé a Bartolomějské, podľa K. Mažáriovovej¹ trvala 5 dní a údajne sa prizeralo približne 1 000 divákov.

Pre iných je meno Ján Jessenius možno spojené s jeho drastickou smrťou, keď bol jedným z 27 českých pánov, vtedajších údajných vodcov stavovského povstania, popravených na Staromestskom námestí v Prahe. Zaživa mu kat vytrhol jazyk, následne mu stali hlavu, jeho telo bolo

¹ K. Mažáriová, *Prvá verejná pitva v réžii Jána Jessenia trvala päť dní*, 2015, <https://www.snk.sk/sk/o-kniznici/media/tlacove-spravy/1106-dokumenty-snk-v-digitalnej-podobe-prva-verejna-pitva-v-rezii-jana-jessenia-trvala-pat-dni.html> [dátum prístupu: 03.08.2023].

rozštvrtené² a hlava vystavená desať rokov na výstrahu na Staromestskej veži v Prahe. Podľa K. Dudeka³, jeden z príbehov hovorí, že v novembri 1631 svitla českým evanjelikom iskrička nádeje. Do Prahy totiž vtrhli saské vojská kurfirsta Jana Jiřího a katolícka armáda sa nezmohla na odpor. S vojakmi sa do Prahy vrátili i niektorí príbuzní a priatelia popravených. Ich hlavnou úlohou bolo sňať lebky z veže a dôstojne ich pochovať. Celá Praha sa 30. 11. 1631 zišla pri Staroměstské mostecké věži. Lebky boli zložené z kovových klieťok a v budove bývalej colnice na Křížovnickém náměstí uložené do označených drevených debien. Potom boli za veľkého sprievodu a za zvuku zvonov odnesené do Týnského chrámu, kde prebehol cirkevný pohrebný obrad. Keď sa všetko skončilo a ľudia sa rozišli, kostol zamkli. Od tej doby lebky nikto nevidel.

Poprava sa uskutočnila 21. júna 1621, necelý rok po bitke pri Bielej hore, a predchádzalo jej väzenie, vyšetrovanie a mučenie. Je teda zrejmé, že Ján Jessenius bol zaplatený do dynamických spoločenských udalostí začiatku 17. storočia v Čechách, ale napríklad slovenská verzia wikipédie len lakonicky poznamenáva, že išlo o jeho „účasť na protihabsburskom povstaní“, kým česká verzia je v tomto smere informačne nasýtenejšia a samotnú smrť komentuje slovami „po bitke na Bielej hore a potlačení stavovského povstania bol Jessenius ako jedna z vedúcich osobností rebélie obvinený z urážky majestátu“⁴. Josef Polišenský⁵ píše, že „na Staroměstském náměstí zahynul Jessenius jako nebezpečný nepřítel habsbursko-katolické politiky“, pretože sa „účastnil diplomatických jednání“⁶, a Petr Svobodný⁷ konštatuje, že dostal jeden z najprisnejších trestov, pretože „proti císaři zhřešil jazykem“.

Z detailov Jesseniovoho života sa pre potreby tohto príspevku žiada spomenúť jeho snahy presadiť sa na cisárskom dvore ako odporca pano-

² Pôvodne sa aj rozštvrtenie tela malo zrealizovať zaživa, až na protest rakúskeho šľachtica Strahlendorfa Ferdinand II. určil, že rozštvrtenie sa vykoná po smrti (podľa Polišenský, 1961, s. 122).

³ K. Dudek, *Záhada z Mostecké věže. Kam zmizelo 11 lebek českých pánů, které zdobily staroměstskou věž?*, 2019, https://nasregion.cz/zahada-z-mostecke-veze-kam-zmizelo-11-lebek-ceskych-panu-ktere-zdobyly-staromestskou-vez-104396/?_zn=aWQlMoQ2ODE2ODcxODM2ODQwNzQoMjJwJTdDdCUzRDE3MDA4MTE2MTQuMTIwJTdDdGUlMoQxNzAwODExNjEoLjEyMCU3Q2MlMoQ4MzI2NUVBMzgwOEVDJRjgwNoE4RkYxNTYzNzJGNEE5OQ%3D%3D [dátum prístupu: 03.08.2023].

⁴ Zo slovenskej a českej wikipédie citujeme z toho dôvodu, že ide o jeden z najčastejšie využívaných laických informačných zdrojov.

⁵ J. Polišenský, *K politické činnosti Jana Jesenského-Jessenia*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis“ 1961, s. 90.

⁶ *Ibidem*, s. 120.

⁷ P. Svobodný, *Jan Jesenský-Jessenius*, „Přemožitelé času“, sv. 15. Praha 1989, s. 45-48.

vania Rudolfa II. Habsburského⁸ a zároveň podporovateľ uhorského kráľa Mateja II. Habsburského. Ako uvádza E. Frimmová⁹, nielen Jessenius veril, že budúci kráľ „obnoví poriadok a slobodu v krajine“. Keď sa však kráľ Matej II. stal v roku 1612 rímskym cisárom a nadviazal na proti-reformačnú politiku svojho brata Rudolfa, Ján Jessenius sa vzdáva predstavy presadiť sa na dvore a politicky sa obracia k českým stavom¹⁰. Najbližších päť rokov Jessenius strávil cestovaním a súčasne ide o obdobie, ktoré charakterizuje stupňovanie napätia a sporov medzi cisárom predstavujúcim centralizmus a katolicizmus na jednej strane a protestantsky orientovanými českými stavmi na strane druhej. V roku 1618 bol stavmi poverený diplomatickou misiou cestovať do Bratislavy a vystúpením na uhorskom sneme mal zabrániť zvoleniu Ferdinanda za uhorského kráľa¹¹, pricestoval však neskoro, následne bol ako podozrivá osoba zatknutý a pol roka väznený vo Viedni, po prepustení začiatkom roka 1619¹², ako uvádza P. Svobodný¹³, sa Jesseniovo dielo radikalizuje, sám Jessenius v spise *Legationis in regniis Ungaror* (1619) uvádza aj, že mu bolo odporučené nepísať viac proti Habsburgovcom, v spise „priznáva ľudu právo na odpor proti tyranskej vláde“¹⁴, veľkú vinu pripisuje tridentskému koncilu a nenávisti katolíkov k protestantom, hoci to tlmočí

⁸ Ján Jessenius kritizoval riešenie náboženskej otázky za panovania Rudolfa II., najmä jeho súhlas s ťažením proti evanjelikom.

⁹ E. Frimmová, *Vedecké a politické aktivity Jána Jessenia v čase jeho pražského pobytu*, „Jan Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch“, Martin 2012, s. 47.

¹⁰ Detailne sa tejto otázke venuje J. Polišíenský v štúdií *K politické činnosti Jana Jesenského-Jessenia* (1961) či v publikácii *Nizozemská politika a Bílá hora* (Praha, 1958).

¹¹ V tejto súvislosti je to opäť J. Polišíenský (1961, s. 113), ktorý upozorňuje, že písomné posolstvo túto inštrukciu neobsahuje, nevyklucuje však, že ňou mohol byť poverený ústne. Zdá sa to však dôležité, pretože, ako opäť uvádza J. Polišíenský (ibidem, s. 121), Jessenius bol vypočúvaný práve z tohto dôvodu, aby udal mená tých, ktorí ho v roku 1618 vyslali do Bratislavy, a či dostal príkaz zabrániť Ferdinandovmu zvoleniu, výsluch nepriniesol žiadne informácie. Naopak, E. Frimmová (2017) uvádza, že sa Jessenius „obrátil na uhorský snem v Bratislave listom, aby nevolili Ferdinanda II. za uhorského kráľa“, a keď nedostal žiadnu odpoveď, vycestoval do Bratislavy. V štúdií z roku 2012 je E. Frimmová konkrétnejšia, keď píše, že sa „Jessenius v mene českých stavov otvorene obrátil na uhorský snem v Bratislave listom, aby nevolili Ferdinanda II. za uhorského kráľa, „rušiteľa slobôd i náboženstva““ (s. 52).

¹² S viedenským väzením sa spája aj legenda, podľa ktorej do steny cely vyryl kryptogram IMMMM, ktorý cisár Ferdinand II. rozlúštil ako Imperator Mathias Mense Martio Morietur (cisár Matiš zomrie v mesiaci marec) a zareagoval slovami Iesseni, Mentiris, Mala Morte Morieris (Jessenius, klameš a zomrieš zlou smrťou), obe proctvá sa naplnili (podľa Kachlík et al., 2012, s. 57). Legendu uvádza v rubrike Záhľadné dejepisné otázky aj *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a ethnografiu* (1879).

¹³ P. Svobodný, 1989, s. 45-48.

¹⁴ E. Frimmová, *Ján Jessenius vo vzťahu k humanistom zo Slovenska*, „Historia Medicinae Slovaca I.“ 2017, s. 63.

cez stav Karlovej univerzity a spory okolo o nej, čo J. Polišíenský¹⁵ komentuje, že „osud Jesseniův je předobrazem osudu cele university“, Jessenius totiž vnímal a chápal silnejúci jezuitský tlak na univerzitu (s cieľom jej zrušenia), keďže sa prikláňala k Husovmu učeniu (v roku 1622 sa skutočne univerzita dostáva do rúk jezuitov). Práve odpor proti Habsburgovcom sa mu stal osudným, keďže ho nemohli usvedčiť z osnovania vzbury proti Ferdinandovej voľbe, označili ho za „orátora odbojných stavů“¹⁶. Dá sa preto súdiť, že ak by aj politicko-filozofický spis *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, po česky *Řeč ve prospěch nároku na odpor proti tyranům*, nebol explicitne spomenutý ako súčasť obžaloby, keďže dnes stále nevieme posúdiť mieru dobového ohlasu, mohol slúžiť ako jedna z príčin Jesseniovoho obvinenia, zatknutia, vypočúvania, mučenia a jeho obzvlášť krutej smrti, pretože aj s ohľadom na obsah spisu ho panovník mohol vnímať ako rebela a obviňiť ho z urážky majestátu. Je totiž zrejmé, že dobový konflikt spočíval na spore dvoch modelov štátu, štátu absolutistického a štátu stavovského, a Ján Jessenius v spise *Proti tyranom* legitimitizuje právo ľudu povstať proti panovníkovi¹⁷.

K prekladu názvu K. Šolcová¹⁸ poznamenáva, že vďaka prepozícii *pro*, teda v niekoho prospech, možno názvu rozumieť dvomi spôsobmi, prvý, že píše v prospech nárokov na odpor voči tyranom, rovnako ako Stephanus Junius Brutus (pseudonym), ktorého dielom *Vindiciae contra tyrannos* (1579) sa Jessenius inšpiroval, druhý, že píše na obhajobu Juniovoho diela, ktoré malo svojich odporcov, najmä Jeana Bodina. Dodáva, že interpretácie názvu sa nevyklučujú a obe motivácie mohli stáť za Jessenioým dielom.

Pokiaľ ide o zámer sledovaný vydaním spisu, K. Šolcová uvažuje o dvoch cieľoch, prvým bolo „poskytnúť politicko-vojenskému úsiliu

¹⁵ J. Polišíenský, 1961, s. 120.

¹⁶ *Ibidem*, s. 121.

¹⁷ V literatúre vznikajúcej na území dnešného Slovenska sa otázkam usporiadania spoločnosti a modelom štátnych zriadení venoval najmä po latinsky píšuci humanista Martin Rakovský. Známý je jeho filozoficko-politický spis *O svetskej vrchnosti* (1574), v ktorom na adresu tyranie píše, že je to „bezprávná vláda jedného muža“, ktorý chce „pošliapať zákony“, „krvou sa dostáva k trónu i drží ho, krvou tiež končí, / každého tyrana čaká nakoniec neslávná smrť“. Rakovský však tiež uvádza, že práve panovník má právo mečom nielen chrániť mier, ale aby ním aj „trestal nemravných ľudí a odporcov stíhal“ a – najmä – ním „krotil odbojnosť nadutých hláv“. Detailnejšie sa Rakovskému politickému smerovaniu venuje napríklad I. Nagy (2007).

¹⁸ K. Šolcová, *Proti tyranů*, Praha 2019, s. 17.

vzbúrených českých stavov ucelenú ideovú základňu“¹⁹, druhým chcel „morálne aj filozoficky ospravedlniť mocenský postup českých stavov pred zahraničnou verejnosťou“²⁰, keďže vo svojom spise Jessenius zastáva myšlienku „legitimity odboja proti panovníkovi“²¹. K. Šolcová sa pri tom opiera o názory Stanislava Sousedíka, českého filozofa a objaviteľa zabudnutého Jesseniovoho spisu. Je potrebné upozorniť, a konštatuje to aj prekladateľka a zároveň autorka úvodných štúdií, že Jesseniov spis nepredstavuje originálny či nový pohľad na otázky panovníckej moci, ale v spoločensko-politickom ovzduší začiatku 17. storočia sa prikláňa, a svoj príklon aj náležite argumentuje, na stranu tých názorov, ktoré za istých presne špecifikovaných okolností pokladajú odpor ľudu voči panovníkovi nielen za oprávnený, ale priam za nevyhnutný. Na túto skutočnosť upozornil už J. Polišenský v štúdií z roku 1961²², keď konštatuje, odkazujúc na J. Kvačalu, F. Meineckeho, L. Olschiho a P. Trevesa, že „padovský spisek pripomína... snad dílo hugenota du Plessis-Mornaye, snad Huberta Langueta, vyslanca kurfiřta saského, snad obou zároveň. V celku je to odmítnutí Machiavelliho, zneužívaného ‚tyraný‘, ze stanoviska kalvínských teologů a státovědců, Johna Knoxe ve Skotsku, Théodora de Beze v Ženevě, nám už známého Françoise Hotmana (Franco-Gallia). Všichni tito protestantští teoretikové zdůrazňovali, že poddaní mají nejen povinnosti, ale také práva vůči svým vrchnostem. Jestliže panovník poruší své smluvní závazky, jsou jeho poddaní zbaveni všech povinností vůči němu. To všechno dokazuje Jessenius plejádou citátů z bible, církevních otců a Tomáše Akvinského, na příkladu Marie Stuartovny, jejíž konec měli ještě všichni před očima, ve stálém útoku proti florentskému tvůrci ‚machiavellismu‘. Machiavelli, na něhož Jessenius útočí, je ochránce despotismu. V jeho formulacích jsou svůdně naznačeny ‚demokratické‘ ideje o svrchovanosti lidu, na druhé obrana stavovské oligarchické republiky“.

Spis, ako opäť poznamenáva K. Šolcová²³ a pred ňou aj S. Sousedík²⁴, má tri verzie. Prvú z roku 1591, druhú tlačou vydanú z roku 1614,

¹⁹ *Ibidem*, s. 11.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 12.

²² J. Polišenský, 1961, s. 95.

²³ K. Šolcová, 2019.

²⁴ S. Sousedík, *Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání*, „Filozofický časopis“ 1992, 40(1), s. 69-81.

tretiu tiež tlačou vydanú z roku 1620. Podobu z roku 1591 predstavuje rukopis dišputácie, ktorou Jessenius pravdepodobne uzatvoril svoje štúdium filozofie v Padove, vychádzame pri tom z Jesseniovho diplomu a z úvodu jeho diela, tlačou vydaného v roku 1614, v ktorom sa píše:

Alexander d'Este, najjasnejšie knieža, vznešený prorektor, členovia Akadémie, ctihodní a vynikajúci muži šľachetní čo do povahy i rodu, príslušníci rôznych rádov a národov, mladí študenti! Prišiel som na toto miesto, aby som verejne vydal doklad o svojej študijnej pokročilosti, nech už je akákoľvek, a postúpil som verejnú dišputu z odboru božskej a ľudskej filozofie²⁵.

V tejto súvislosti J. Polišíenský²⁶ nepochybuje, že 8. augusta 1591 predniesol Jessenius dve verejné dišputácie, ktorými uzatvoril svoje štúdium, jedna bola z medicíny a druhá o tyranoch. Kladie si však otázku, do akej miery išlo o „slohové cvičenie“ a do akej miery bol s týmito myšlienkami stotožnený.

Ako však správne upozorňuje prekladateľka K. Šolcová²⁷, keďže sa rukopis nezachoval, nie je zrejmé, do akej miery je spis vydaný v roku 1614 obsahovo totožný s absolventskou dišputáciou, pričom jednou z možných interpretácií je, že zdôrazňovanie pôvodnosti obsahu má za cieľ vyhnúť sa kritike, keďže Jessenius v skutočnosti opätovne predkladá obsah už schválený Padovskou univerzitou pred viac ako dvadsiatimi rokmi. Tretie vydanie vyšlo v roku 1620 v Prahe a vďaka novému predhovoru vyznieva najradikálnejšie – keď hneď v prvej vete Jessenius konštatuje, že „múdrosť predkov poznať podľa toho, že poukázali na veľký rozdiel medzi kráľom a kráľovstvom [...] kráľ je smrteľný, kráľovstvo nie“²⁸. V kontexte nálady panujúcej v Prahe po defenestrácii 1618 a vôbec atmosfére nespokojnosti šíriacej sa nielen Čechami je vyhlásenie, že „kráľ je ustanovený pre ľud, bez neho žiadny panovník nie je mysliteľný“, kým „ľud môže pretrvávať bez kráľa“²⁹, jasným zaujatím politického postoja, polemickým vyrovnaním sa s názorom „jedného politického koryfeja“³⁰, ktorým je podľa S. Sousedíka spis *Les Six Livres*

²⁵ J. Jesenský, *Proti tyranům*, prel. Kateřina Šolcová, Praha 2019, s. 73.

²⁶ J. Polišíenský, 1961, s. 95.

²⁷ K. Šolcová, 2019, s. 51.

²⁸ J. Jesenský, podľa Šolcová, 2019, s. 71.

²⁹ *Ibidem*, s. 71.

³⁰ *Ibidem*, s. 75.

de la République Jeana Bodina, vydaný v Paríži v roku 1586. Základnou myšlienkou Bodinovho spisu je, že panovníkovi prináleží absolútna, suverénna moc, teda vládne bez ohľadu na stavy a ich názory, pričom stavy môžu nespokojnosť s panovníkom vyjadriť neuposlušnosťou, ale nie aktívnym odporom (vzbúrou),³¹ kým sám Ján Jessenius vníma svoju reč ako „plný právny rozbor“ nevyhnutnosti „potlačovať tyranov“³².

Ján Jessenius chápe spoločnosť a jej časti prostredníctvom metafory ľudského tela a jeho údov, spoločenské nepokoje pripodobňuje k telesným chorobám a kráľa k lekárovi. Kráľ je pre neho inšancia zodpovedná za zdravie spoločnosti a túto úlohu plní z vôle ľudu, opiera sa pri tom o zákony, je teda zákonom podriadený, ide o „bezvýhradnú službu verejnosti“³³. Keď však vládu právom nahrádza vláda moci a svojvôle, kráľ sa mení na tyrana, J. Jessenius rozlišuje tyrana podľa mena – ten, ktorý sa vlády zmocní násilím, tajne, nečestne – a tyrana podľa činov – ten, ktorý sa stal panovníkom podľa práva, ale svoju moc zneužije a mení sa na zlého správcu.³⁴ V nasledujúcej časti spisu Jessenius rozvádza príklady, ako tyran vládne proti vôli poddaných, kráľ v súlade s ich vôľou, tyran odstraňuje popredných mužov, kráľ im je naklonený a vyzdvihuje ich, tyran sa obklopuje pochlebovačmi, kráľ múdrymi mužmi a pod.

Zároveň sa Ján Jessenius prikláňa k tým politickým názorom, ktoré chápu vzťah medzi kráľom a ľuďom ako zmluvný, v ktorom sa obe strany zaväzujú sľubom, ak ľud poruší zmluvu, môže ho kráľ potrestať, ak poruší zmluvu panovník, stráca všetky práva vyplývajúce z tejto zmluvy³⁵. Tyranii J. Jessenius identifikuje jednoducho – ako výraz svojvôle vedúci k rozvráteniu štátu. A v takom prípade je potrebné tyranov predvolať pred sudcu, ktorým je ľud, „nie však nezriadený, nadmieru početný, stádovitý dav hroziaci povstaním“, ale ľud, ktorý „nasleduje hodnotou za panovníkom, riadi sa rozumom a opiera sa o autoritu“³⁶. V prípade, že

³¹ Bodinov dejinný význam však spočíva v stanovisku, že panovník stojí nad konfesiou, teda že moc nie je konfesionalne definovaná. V tomto smere Bodina možno označiť za modernistu, avšak tejto myšlienkou Ján Jessenius nevenuje vo svojom spise žiadnu pozornosť.

³² J. Jesenský, podľa Šolcová, 2019, s. 131.

³³ *Ibidem*, s. 93.

³⁴ *Ibidem*, s. 96-97.

³⁵ J. Jessenius sa zároveň pridáva k odporcom machiavelizmu, kde hlavnou politickou zásadou, odvolávajúc sa na dielo Nicola Machiaveliho, je idea politického boja v mene vyššieho cieľa, teda s využitím aj násilia a bez ohľadu na morálne princípy, ide o ideu účel svätí prostriedky, hoci samotný Niccolò Machiavelli tyranii ako spôsob panovania odmieta.

³⁶ *Ibidem*, s. 113.

stav bezprávia, teda spor medzi národom a kráľom, nemožno vyriešiť súdom, je potrebné rozsúdiť ho mečom, konštatuje Jessenius, „právo národov a právo občianske prikazuje chopiť sa zbrane proti tyranom“³⁷, pretože dohovárať tyranom pokladá za stratu času. J. Jessenius sa dotýka ešte jednej kľúčovej spoločensko-politickej situácie, a to, ak „šľachtickí predáci“³⁸ kráľovi mlčky ustupujú a neopierajú sa o právo ľudu, či už preto, že sú na strane kráľa, boli podplatení alebo zo strachu. Vtedy, konštatuje, je nevyhnutné, aby sa našiel aspoň jeden z popredných mužov, ktorý príde na pomoc. Ak by sa však nenašiel ani jeden, teda ak by poprední muži proti nespravodlivému kráľovi nepovstali, potom neostáva ľudu nič iné, iba „zopnúť prosebne ruky k nebu“³⁹. A ak poprední muži boj s tyranom prehrávajú, je potrebné, aby „bol ľud s vyrovnanou myšliou poslušný voči despotickej vláde víťaza“⁴⁰.

Všetky názory Ján Jessenius bohato ilustruje odvolávaním sa na iné authority, ktoré v rozsiahlom poznámkovom aparáte komentuje prekladateľka alebo ich v širšom historickom rámci predstavuje v štúdiu *Ku kontextu dobového politického myslenia*⁴¹, pričom vysvetlenie súdobých štátovedných teórií ponúka aj štúdia S. Sousedíka⁴², našim zámerom však nie je reprodukovat' ich, ale pokúsiť sa naznačiť aktualizáciu kľúčových metafor textu.

V modernej demokratickej spoločnosti je kontextovou metaforou pojem *tyran podľa činu a popredný muž*, ktorým prakticky všetky politické spisy konkretizujú anonymnosť ľudu, nie teda početný, stádovitý, azda aj nekriticky mysliaci ľud má právo vzbury, ale odpor prináleží autorite – v politických spisoch z prelomu 16. a 17. storočia⁴³ ide o stavy a súčasne o analógiu k piatim eforom, ktorí v starovekej Sparte kontrolovali činnosť kráľa. Je v nich teda ešte stále čitateľné dobovo podmienené triedne usporiadanie a v istom zmysle aj elitárstvo, hoci pobielohorské popravy sa dajú rozhodne vnímať aj ako prejav triednej pomsty (z 27 popravených bolo 18 mešťanov, k nim patril aj J. Jessenius). Napriek tomu sa možno vďaka obsahu spisov zamyslieť nad otázkou,

³⁷ *Ibidem*, s. 115.

³⁸ *Ibidem*, s. 125.

³⁹ *Ibidem*, s. 127.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 131.

⁴¹ J. Šolcová, 2019, s. 30-49.

⁴² S. Sousedík, 1992, s. 73-76.

⁴³ Napríklad François Hotman (1524–1590), Theodor Beza (1529–1602), Stephanus Junius Brutus (pseudonym), Juan Mariana (1536–1624).

kedy je právom či dokonca povinnosťou povstať proti vláde a aké sú limity moci. A kladie ich aj politológ Ondřej Slačálek⁴⁴, spájajúc ich s princípom modernej demokracie.

Pod pojmom autorita môžeme rozumieť „jednotlivca alebo inštitúciu, ktorá je vážená a má vplyv“⁴⁵, autoritu teda môže predstavovať aj panovník (kráľ či prezident), v kontexte témy však ide o autoritu s kontrolnou právomocou, teda o parlamenty, vlády či senáty a pod., no predovšetkým chceme uvažovať o autoritách v širšom zábere, teda nielen v rámci štátneho zriadenia. V súčasnosti sa často používa spojenie kríza autorít, resp. kríza elít, pričom je potrebné upozorniť na odlišné vymedzenie slova elita. V prvom význame podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (online) ide o „časť ľudí v sociálnej skupine, v inštitúcii alebo v spoločnosti, ktorí sú najvýkonnejší, najúspešnejší a zaujímajú najvýznamnejšie postavenie“, v druhom význame podľa rovnakého slovníka ide o „skupinu ľudí s najvyšším postavením alebo mocou v spoločnosti“, od toho sa odvíja aj teória elít, sociologický a politologický výskum snažiaci sa opísať a vysvetliť mocenské vzťahy v spoločnosti. Ďalšie naše úvahy, inšpirované Jesseniovým spisom *Proti tyranom*, stále chceme smerovať širšie, preto ostávame v prvom význame slova elita, teda že ide o „časť ľudí v sociálnej skupine, v inštitúcii alebo v spoločnosti, ktorí sú najvýkonnejší, najúspešnejší a zaujímajú najvýznamnejšie postavenie“, hoci slovníkové vymedzenie významu možno aktualizovať, že ide o časť ľudí v sociálnej skupine, v inštitúcii alebo v spoločnosti, ktorí zaujímajú najvýznamnejšie postavenie, pričom toto postavenie nemusia nutne dosiahnuť najvyšším výkonom alebo dosiahnutým úspechom, resp. najvýznamnejšie postavenie môžu dosiahnuť výkonom, ale následne postavenie zotrvačne užívajú bez udržiavania výkonnosti, vtedy možno uvažovať o nekvalite elít alebo o kríze v ponímaní autority, potenciálne až o toxicite autority. V každom prípade, najdôležitejšie je, že časť ľudí s najvýznamnejším postavením (poprední muži, elita) požívajú spoločenský status autority, ich názory sú citované, analyzované, podrobované kritike alebo aj nekriticky prijímané.

⁴⁴ O. Slačálek, *Jazyk Jana Jessenia*, 2021, https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-esej-ondreje-slacalka-jazyk-jana-jessenia-40363546?_zn=aWQlMoQ2ODE2ODcxODM2ODQwNzQoMjQwJTdDdCUzRDE3MDA4MTE2MTQuMTIwJTdDdGUlMoQxNzAwODExNjEoLjEyMCU3Q2MlMoQ4MzI2NUVBmZgwOEVDJRjgwNoE4RkYxNTYxNzJGNEE5OQ%3D%3D [dátum prístupu: 03.08.2023].

⁴⁵ *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, online.

Jesseniova predstava potreby existencie aspoň jedného popredného muža schopného odporu sa dá aktualizovať na potrebu existencie spoločensky žiadanej elity, ktorú tvoria aktívni ľudia konajúci v prospech spoločného dobra, ľudia, ktorí sú schopní sformulovať ideály, princípy a hodnoty prínosné pre širšiu komunitu a previesť ich aj do reálneho života. Krízou elít potom rozumieme, že spoločensky žiadaná elita je pasívna alebo až kontra-produktívna, čo je živné prostredie pre potenciál vzniku tyrana podľa činu. Žiada sa dodať, že aj tvorba elít si zasluhuje osobitnú pozornosť, nateraz len dodajme, že by to mal byť prirodzený proces.

Na úvahu sa dá nazrieť ešte z jedného, domnievame sa dôležitého uhla. Vystúpenie proti sa tak v čase Jessenia, ako aj dnes chápe ako vyjadrenie odporu a najčastejšieho vyúsťuje do konfliktu, hoci produktívnejším by bol kritický dialóg. Aj Jessenia označili za *ideológa* stavovského *odporu*, bol popravený ako *zradca* panovníka, čo má následnú krutosť trestu nielen ospravedlniť, ale aj obhájiť. A práve v tom tkvie najväčšie nebezpečenstvo.

Literatúra / References

Dudek K., *Záhada z Mostecké věže. Kam zmizelo 11 lebek českých pánů, které zdobily staroměstskou věž?*, 2019, https://nasregion.cz/zahada-z-mostecke-veze-kam-zmizelo-11-lebek-ceskych-panu-ktere-zdobily-staromestskou-vez-104396/?_zn=awqlmoq2ode2odcxodm2odqwnzq0mjqwjtdddccuzrde3mda4mte2mtqumt iwjtdddgulmoqxnzawodexnje0ljeymcu3q2mlmoq4mzi2nuvbmzgwoevdrjgwnoe4rkyxntyznzjgnee50q%3D%3D.

Frimmová E., *Vedecké a politické aktivity Jána Jessenia v čase jeho pražského pobytu*, Klimeková A., Augustínová E. (eds.), „Jan Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch“, Martin 2012, s. 42-58.

Frimmová E., *Ján Jessenius vo vzťahu k humanistom zo Slovenska*, „Historia Medicinæ Slovaca I.“ 2017, s. 56-71.

Jesenský J., *Proti tyranům*, prel. Kateřina Šolcová, Praha 2019, s. 68-131.

Kachlík D. et al., *Jan Jessenius, lékař umírajícího času*, „Praktický lékař“ 2012, vol. 92, nr 1, s. 53-59.

Mažáriová K., *Prvá verejná pitva v réžii Jána Jessenia trvala päť dní*, 2015, <https://www.snk.sk/sk/o-kniznici/media/tlacove-spravy/1106-dokumenty-snk-v-digitalnej-podobe-prva-verejna-pitva-v-rezii-jana-jessenia-trvala-pat-dni.html>.

Nagy I., 2007, *Paralely medzi „Institutio principis Christiani“ Erazma Rotterdamského a „De magistratu politico“ Martina Rakovského*, „Acta historica Neosoliensia“ 2007, tomus 10, s. 272-281.

Polišenský J., *K politické činnosti Jana Jesenského-Jessenia*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis“ 1961, vol. 2, nr 2, s. 87-128.

Rakovský M., *O svetskej vrchnosti*. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/408/Rakovsky_Spis-10-O-svetskej-vrchnosti/1.

Sasinek V. F., 1879, *Ján Jesenský*. „Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu“ 1879, roč. 3, s. 291-292. Dostupné na: https://www.google.sk/books/edition/Slovenský_letopis_pre_historiu_topograf/nHSHipO2z2cC?hl=sk&gbpv=1&dq=Slovenský+letopis+pre+historiu,+topografiu,+archaeologiu+a+ethnografiu+1879&printsec=frontcover.

Slačálek O., *Jazyk Jana Jessenia*, 2021, https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-esej-ondreje-slacalka-jazyk-jana-jessenia-40363546?_zn=aWQlMoQ2ODE2ODcxODM2ODQwNzQoMjQwJTdDdCUzRDE3MDA4MTE2MTQuMTIwJTdDdGULMoQxNzAwODExNjEoLjEyMCU3Q2MlMoQ4MzI2NUVBMzgwOEVDJRjgwNoE4RkYxNTYzNzJGNEE5OQ%3D%3D.

Slovník súčasného slovenského jazyka, heslo autorita, <https://slovník.juls.savba.sk/?w=autorita&s=exact&c=ba85&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sss&d=order&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=ber nolak&d=nounb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskfr&d=pskcs&d=psken#>.

Slovník súčasného slovenského jazyka, heslo elita, <https://slovník.juls.savba.sk/?w=elita&s=exact&c=07e7&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sss&d=order&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=ber nolak&d=nounb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskfr&d=pskcs&d=psken#>.

Svobodný P., *Jan Jesenský-Jessenius*, „Přemožitelé času“, sv. 15, Praha 1989, s. 45-48.

Šolcová K., in Jesenský, Ján. 2019, *Proti tyranům*, prel. Kateřina Šolcová, Praha 2019, s. 11-67.

Sousedík S., *Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání*, „Filozofický časopis“ 1992, 40(1), s. 69-81, <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:ebc010e3-48e1-11e1-1232-001143e3f55c?page=uuid:ebc0112e-48e1-11e1-1232-001143e3f55c>.